

doc. Dr. Jasna Uhláriková
Msr. Anna Margaréta Lačoková
Oddelenie slovakistiky
Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade

VÝZNAM FONETICKEJ TRANSKRIPCIE PRE URDŽANIE LOKÁLNYCH NÁREČÍ

Fonetická transkripcia je zachytenie zvukovej reči písmom. Každý odlišný zvuk (hláska) musí mať osobitný znak, aby sa čo najpresnejšie zachytili všetky zvukové javy signálu reči. Fonetická transkripcia je teda súbor znakov (grafém a diakritických znakov), ktoré sú foneticky jednoznačne definované a používajú sa na presný záznam hovoreného prejavu. Cieľom fonetickej transkripcie je zapísať znenie hociktorého prejavu vo zvukovej reči tak, aby sa čo najpresnejšie a čo najpodrobnejšie zachytili všetky dôležité zvukové javy, aby sa pre každý odlišný (predovšetkým jazykovo funkčný) zvuk, ktorý sa sluchom zachytil, použil osobitný znak, a aby sa pre ten istý zvuk vždy použil ten istý znak.

Jestvuje viac druhov fonetickej transkripcie. V medzinárodnej fonetickej transkripcii (odborne označovaná ako IPA - International Phonetic Association) sa v základnom inventári znakov nepoužívajú diakritické znaky (napr. dĺžne a mäkčene), čo pri fonetickej transkripcii v slovanských jazykoch robilo ťažkosti (lebo sa jej zostavovatelia opierali hlavne o neslovanské jazyky). Naša, slovenská fonetická, transkripcia sa opiera o domácu tradíciu. To znamená, že je zmiešaná zo znakov IPA a zo znakov slovenskej ortografie. Preto hojne používame aj diakritické znaky (mäkčene a dĺžne) a celkový inventár znakov dopĺňame aj novými znakmi, ale s ohľadom na všeobecne používaný systém fonetického zápisu v medzinárodnej fonetickej transkripcii. Z tohto samozrejme vyplýva, že je znakov fonetickej transkripcie viac ako sa používa v pravopisnej sústave hláskového (fonematického) písma, teda viac ako v abecede. Do úvahy sa berie okolnosť, že tam, kde je zápis pre slovenského čitateľa zrozumiteľný a nedvojzmyselný aj pri použití slovenských znakov (č, ž, š), nemusia sa zavádzať iné znaky.

Niektoré zo základných pravidiel a príkladov:

1. Spoluhlásky **d', t', l, ň** sa v ortoepickej interpretácii (teda vo výslovnosti) vždy, v každej pozícii, zapisujú s mäkkým. Znak **d, t, l, n** aj pred písmenami *i, í, e, ia, ie, iu* v transkripcii označujú tvrdú výslovnosť. Čiže:

opatera, dedina [opat'era, d'ed'ina]

Martin, rutina [martin, rutina]

Pozor!

Transkribované texty sa vždy píšu do hranatých zátvoriek a nepoužívajú sa veľké písmená!!!

V nadväznosti na uvedený príklad treba povedať aj to, že sa samohláska *i, í* v transkripcii vždy píše ako [i, í]. V transkripcii nepoužívame tvrdé *y*, ypsilon. **Vedeli by ste vysvetliť prečo? Neexistuje rozdiel vo výslovnosti medzi mäkkým a tvrdým *i*.**

Tak napríklad máme slová: **višňa, písať, nikto, dýchať, mydlo a dym**. V transkripcii týchto slov sa vyskytne buď mäkké *i* alebo *í*:

[višňa, písať, ňikto, díxať, midlo, dim]

A tu ste si už mohli všimnúť znak *X* v slove *dýchať*. Samozrejme, neznamená to, že sa toto slovo číta *dýxať*, ale ide jeden z ďalších veľmi dôležitých princípov a pravidiel slovenskej transkripcie : jednej hláske zodpovedá jeden grafický znak, čiže pre jeden zvuk sa má použiť iba jeden znak a ten zvuk sa potom vždy zapisuje tým istým znakom. Toto platí pre písmená, ktoré pozostávajú vlastne z dvoch grafém na označenie jednej hlásky :

ch [x] chodím [xod'ím] dz [ʒ] medzera [mezera] dž [ʒ] hádžem [hážem]

A naopak, ak sa v slove vyskytne písmeno x, napr. text zapisujeme ho pomocou dvoch znakov, ktorými označujeme tie hlásky, ktoré pri výslovnosti počujeme – k a s, teda: **text [tekst]**

Slovenčina je v skupine slovanských jazykov zvláštna aj tým, že má vo svojej zvukovej sústave dvojhlásky, ktoré zapisujeme takto : ia, ie, iu, ô - [ja, je, ju, ůo].

Práca človeka, ktorý robí fonetickú transkripciu nie je vôbec jednoduchá a ľahká, lebo musí veľmi pozorne počúvať hovoriaceho a vedieť správne odlíšiť jednotlivé hlásky a správne ich zapísať. Počas výslovnosti v bežnej hovorenej reči existuje veľa detailov, ktoré si počúvajúci musí všímať, napr. vo výslovnosti existuje viac rozličných výslovností spoluhlásky n, m, v a i.

Napríklad :

spoluhláska *n* sa môže vyslovovať ako:

[n] – predod'asnová záverová nosová nový [noví]

[ŋ] – mäkkopodnebná záverová nosová banka, mienka [baŋka, mjeŋka]

v niektorých slovách sa vyslovuje [m] hanba, bonbón [hamba, bombón]

alebo v [v] voda [voda] v [f] včera [fčera] v [ŭ] pravda [praŭda]

Príklady, ktoré som uviedla sú iba ilustračné, výberové. Samozrejme pravidiel a znakov je oveľa viac (dolný oblúček medzi slovami naznačuje splývavý charakter slovenčiny, I – pauza, II – koniec vety a ďalšie). Všetky znaky, ktoré sa v slovenskej transkripcii používajú podané sú v kodifikačnej príručke : Pravidlá slovenskej výslovnosti, ktorú zostavil eminentný slovenský jazykovedec Ábel Kráľ. (Tabuľka je v prezentácii a tabuľku rozdelím vytlačenú aj účastníkom školenia.)

Ukážka prepisu textu

Takto píšeme:

Môj život je jednotvárný. Trochu sa preto nudím. Ale keď si ma skrotíš, bude môj život prežiarený slnkom.

A takto čítame/hovoríme:

[mũoi _ ži vod _ je _ jednotvá rni || troxu _ sa _ preto _ nuďím || aľe _ keť _ si _ ma _ skroťíš |
buďe _ mũoi _ život _ prežiarení _ sljkom ||]

Prečo sa používa fonetická transkripcia ?

Používa sa v lingvistike na presné objasnenie výslovnosti slova. Otvorte akýkoľvek vreckový slovník a uvidíte symboly v hranatých zátvorkách – **fonetický prepis slova**. Pomáha nám nielen správne vysloviť slová v jazyku, ktorý sa učíme, ale aj rozlíšiť dve slová, ktoré majú rovnaký pravopis, no odlišnú výslovnosť. **Fonetická transkripcia** je dôležitá aj pri učení sa nejakého cudzieho jazyka. No azda najčastejšie sa používa a je najdôležitejšia na zachytenie nárečových podôb jazyka, ich zápis priamo vplýval na slovenskú fonetickú transkripciu. Pre zapisovanie nárečových textov bola vypracovaná aj metodika, ktorá už v roku 1961 vyšla ako samostatná brožúra a zostavil ju Jozef Štolc: *Zapisovanie nárečových prejavov*.

Profesor Jozef Štolc sa venoval aj výskumu slovenských nárečí na Dolnej zemi a vydal dve knihy: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949) a *Reč Slovákov v Juhoslávii* (1968). Jeho žiakom bol aj profesor Daniel Dudok, ktorý pôsobil na Filozofickej fakulte v Novom Sade a počas celého svojho pracovného veku skúmal slovenské nárečia vo Vojvodine a práve jeho zberateľská práca je aj predmetom jednej časti výskumu v rámci nášho projektu JaSom. Daniel Dudok sa venoval všetkým typom nárečia vo Vojvodine. Veľká väčšina týchto nárečí je stredoslovenského typu, i keď už možno rozoznať aj nárečia banátskeho, báčskeho a sriemskeho typu, dokonca aj jednotlivé obce majú svoje špecifiká (nárečie jednej obce sa nazýva sociolekt) a už len na základe jedného slova je niekedy možné zistiť, že váš spolubesedník je napr. zo Starej Pazovy. Len nárečie Pivnice a katolíckej časti Selenče je západoslovenského typu a výrazne sa odlišuje od ostatných nárečí v okolí. Východoslovenské nárečie nie je zastúpené. Neskôr sa výskumu slovenských nárečí vo Vojvodine venovala aj profesorka A. Marićová, potom aj Z. Týrová, A. M. Laćoková, ako aj mnohí študenti, totiž na Filozofickej fakulte pod mentorstvom profesora D. Dudka vzniklo množstvo diplomových prác, ktoré zachytávajú nárečia zo všetkých slovenských obcí vo Vojvodine.

Treba povedať, že práca dialektológa nie je len o samotnej transkripcii. Transkripcia je už tá posledná fáza práce jedného dialektológa a predchádza jej práca v teréne, teda odchod priamo do lokalít, medzi ľuďmi, ktorých nárečie chceme skúmať, starostlivo si treba vybrať vhodných, typických informátorov tak, aby sa získali, čím presnejšie údaje o skúmanom nárečí. Berie sa do úvahy vek informátorov, pohlavie, povolanie, záujmy, potom v akej miere má informátor kontakty s ľuďmi mimo svojej lokality, resp. ktoré ešte jazyky ovláda a pod. Informátorov, s ktorými výskumník vedie rozhovor na vopred určenú tému, často počas rozhovoru musí aj usmerňovať. Rozhovor sa nahráva (kedysi sa zapisoval) a potom si výskumník tie zvukové zápisy musí pozorne a starostlivo vypočuť a zapisovať pomocou fonetickej transkripcie, pretože tiež musí dobre poznať foneticko-fonologickú sústavu jazyka a jej pravidlá.

Prečo je fonetická transkripcia významná pre udržanie lokálnych nárečí?

Známy srbský lingvista Ranko Bugarski v jednej svojej práci o identite jazyka napísal takto: *„Kultúra, jazyk a národ sa vzájomne podmieňujú. Niet národa bez kultúry a jazyka, ani kultúry bez jazykového výrazu, ani jazyka bez kultúrneho obsahu.“*

V tejto jeho myšlienke nájdeme všetky dôležité odpovede:

- je prostriedkom zachovania kultúrneho dedičstva a to jazyka čiže nárečia, ktoré samo je tiež kultúrnym dedičstvom, ale aj toho kultúrneho dedičstva, ktoré je jazykom či nárečím zachytené;
- v rozhovore s informátormi sa často zisťujú aj iné, historické, kulturologické či sociologické fakty o danej spoločnosti a jej lokalite;
- je dôležitá v lingvistike, lebo sa v nárečiach lokalít zachovávajú aj mnohé archaické črty jazyka, na druhej strane identifikujú sa jazyky nové, ovplyvnené súčasnou dobou alebo inými jazykmi, čiže transkribovaný nárečový materiál pomáha lepšie poznať vlastný jazyk, jeho históriu a vývin z pohľadu diachrónneho aj synchronného výskumu jazyka. Jazyk je dynamický systém, živý organizmus, ktorý sa vyvíja, mení, podlieha rozličným vplyvom, a transkripciou

zachytený nárečový materiál zostáva navždy svedectvom o charaktere a stave istého nárečia v určitej dobe jeho vývinu pre budúce generácie;

- a samozrejme, transkripcia súvisí aj s tou základnou funkciou jazyka a to je funkcia komunikačná, lebo nám pomáha lepšie poznať nárečia lokalít z nášho okolia, napr. typické slovká, ktoré iné lokality nepoznajú a pod.

UKÁŽKY

Odborná transkripcia

Hríbová, sken

Čitateľská transkripcia

Zo zbierky ľudových pesničiek a Sloveniek

Chodzíval k nám chodzíval

<http://www.zelenec.fara.sk/aktivity/historicke/piesne.htm>

Chodzíval k nám chodzíval s kancelárie pán.
A tak sa on nosíval jak voláký pisár.
V jednej ruke kalamár a v tej druhej pero.
Tak si ma on zapísal do srdenska jeho.

Kebys ty bol mládenec jako som ja panna,
dala bych ci svoj venec kerý nosím sama.
Moj veneček zelený na hlave mi skáče,
ale tvoja poctivost na kolíske plače.

Úloha : Urobte fonetickú transkripciu daných viet.

V poli stojí osamelý dub.

[f _poli _stojí _osamelí _dup]

Už nič viac nemám.

[už _nič _viaz _nemám]